

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МИСТЕЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.017.92+[37.035.6:008]:37.011.33

Г. Г. Філіпчук
НАПН України, м. Київ

ДУХОВНЕ Й НАЦІОКУЛЬТУРНЕ У ЗМІСТІ ОСВІТИ

У статті розглядаються проблеми й завдання щодо пріоритетів культурно-освітнього розвитку суспільства в контексті сучасних реалій України. Аналізуються підходи, напрями, моделі освітньої політики відповідно зарубіжного й вітчизняного досвіду, акцентуючи увагу на пріоритетному впровадженню педагогічних принципів культури, - природовідповідності, народності. Висвітлюється значимість української національної ідеї, цінностей культури, державної мови, мистецтва, історії, традиції, вітчизняної духовної спадщини для вдосконалення змісту освіти, громадянського виховання. Актуалізується відповідно нинішніх умов місце й роль українського педагога в системі суспільного виховання, важливість для духовного, морально-етичного та громадянського зросту особистості сучасних прикладів поведінкових норм і вчинків для наслідування.

Ключові слова. *Дух, ідея, громадянське суспільство, свобода, мова, національна освіта, держава, європеїзм, людиноцентризм, природовідповідність, культуровідповідність, Україна, цінності.*

Постановка проблеми. Тема України впродовж далекої та близької перспектив хвилюватиме, цікавитиме, турбуватиме близькі й далекі країни, дружелюбні й не зовсім такі народи. Ця достатньо помітна для світу формація «Україна» очевидно для кожного сприйматиметься та вмотивовуватиметься по-«своєму», згідно власної культури, ментальності, ідентичності, політичних, економічних та інших інтересів. І оцінюючи ситуацію, яка нині склалася в Україні, стає зрозумілим, що ні Європа, куди ми якось доволі нерішуче й незграбно прагнемо, ні Росія,

яка скинувши «братерську» маску, презентувала українцям і людству справжнє імперське, антигуманне й антидемократичне обличчя, ні майже 8-ми мільярдний світовий соціум не прощатимуть ним легкодухість, слабкість і втрату націоімунітету, збайдужілість до власної особистої історичної долі. Справа полягає не в тому, що конкуренти, а часом і достатньо агресивне середовище, не воліє бачити Україну сильною політично, економічно, духовно, мілітарно, а в тому, що діє закономірність суспільних і природних процесів – «слабкорослі» програють, розкладаються, зникають. А отже, найважливіше для нас завдання – віднайти й упровадити такі реальні й ефективні шляхи, інструменти, моделі суспільного буття, які б унеможливили шанси попадання під закони розкладу. Напрямів і підходів, думок та ідей щодо цього є чимало. Вони конструктивні й декларативні, реакційні й прогресивні, щирі й облудливі. Серед усього розмаїття необхідно шукати істинне, те, чого потребує Людина, Національний інтерес. Перелік того, що першочергово варто виборювати, робити, творити є надто об'ємний. Ще більшим він міг би бути, коли торкатися зроблених за 23 роки незалежності стратегічних помилок, неправильно вирішуваних питань. Тут складно вибудовувати ієрархію ціннісних вимірів. Мабуть, аналізуючи стан українських справ, виходячи, передовсім, з морально-етичних і державницьких міркувань, кожному не збайдужілому та здатному адекватно діяти відповідно чину, своїх можливостей, громадянських і професійних компетентностей, такий напрям індивідуальної, колективної позиції та діяльності зменшував би потенціал декларативності, демагогії, популізму й політиканства. Він багатьом, особливо тим, хто незаслужено одягнув тоги «еліти» й «передніх» рядів, нагадував би, що позиція виховується позицією, благородний учинок – благородністю. Адже найголовніше для нації, для виховання майбутніх і нинішнього поколінь – приклад для наслідування. Увесь досвід, пройдений людством історичний шлях засвідчує, що досягнути цієї бажаної суспільної моделі становлення Людини і Держави неможливо навіть завдяки найдосконалішим правовим, конституційним нормам, декретам, які проголошують демократію та справедливість чи аргументам владної сили. Чому? А тому, що в даному випадку не діятиме сталене правило «роби, як я сказав». Бо тут мусить спрацювати інша суспільна норма – особистий, громадський, державний приклад за правилом «роби, як я». Кожен із цих секторів життєдіяльності має продукувати безперервний посил до «іншого» в системі «людина-

людина», який би вмщував більше морального, духовного, інтелектуального, естетичного. У соціокультурному просторі кожної громади, країни, людства постійно нуртуються багатоманітні контакти, зв'язки, діалоги, змагальність, конкурентність, взаємотворчість, співпраця. І від того, якою мотивацією, якими цінностями, інтересами та змістом вони характеризуються, такою буде якість формування людського капіталу – найбільшого суспільного багатства кожної країни, значимішого від природних, економічних та інших ресурсів. Таким чином незалежно від державно-громадської волі за межами сім'ї, родини, школи чи іншої виховної інституції відбуваються безперервні процеси самовиховання, самоосвіти народу, людства. Соціокультурне середовище є найвпливовішим учителем і навчителем, воно діє часто всупереч, а не завдяки, часто конфронтує, а не співпрацює та, навіть, найдосконаліша державна машина неспроможна ним управляти. Очевидно, соціоприродний чинник функціонує і впливає на розвиток, життєдіяльність, безпеку людини й суспільства відповідно до своїх правил, непередбачуваностей і закономірностей. Незважаючи на розмаїття культур, традицій, релігійних вірувань, освіченості багатьох народів названий чинник діє дотично до кожного характерними проявами універсальних своєрідностей. Логічно також, що кожен прагне до більш оптимального стану, екосприятливої у широкому сенсі життєвої ніші, яка складається з численних культурних, соціальних, економічних, екологічних, інформаційних, традиційно-побутових, психологічних, світоглядних рівнів. Ці життєві сегменти слід не лише осягати, осмислювати, але бути з ними відповідно до педагогічного канону в суб'єкт-суб'єктних взаєминах. Причому в усіх цих життєво важливих сферах пріоритетом є людина, її права і свободи. Це свого роду нагадування про «третій кошик» Заключного акту Гельсінських домовленостей, якій стосувався гуманітарної політики. Тоді, на початку 70-их років минулого століття, світ, виходячи зі стану руїни після другої світової війни, уперше так масштабно окреслив значущість гуманітарних проблем. У третій домовленості йшлося про сприяння широкій низці культурних і комунікативних проєктів і про гарантію прав людини [1, 1153]. У світової спільноти формувалося усвідомлення й розуміння важливості демократичного й громадянського виховання, забезпечення всього комплексу політичних громадянських свобод, соціальних, економічних прав людини. Уряди, держави намагалися уникнути загроз соціальної апатії, агресії, історичного фаталізму й

суспільних катаклізмів, визнаючи, що наявність модернізованих інституцій, прийняття найбільш демократичних Законів і Актів не можуть гарантувати гармонізацію суспільних відносин. Підтвердженням цього слугував негативний приклад політичної системи СРСР, коли отримавши на ті часи декларативно-демократичну Конституцію 1936 року, народи піддавалися жорстоким репресіям. Справді, історична практика показує, що авторитарні диктаторські режими, які не зацікавлені в розбудові громадянського суспільства, досконало володіють арсеналом антигуманних інструментів – декларація, демагогія, напівправа, страх, насильство, аргумент сили, несвобода. У кращому випадку культивується «грубий комунізм» (за К. Марксом), ігноруючи повністю особистість і гідність людини, пропагуючи людський «мінімум» життєвих благ. За умов, коли подібна ситуація характеризує й нинішній стан сучасної України, важко уявити, що кожен громадянин буде наділений такими правами і свободами, щоб повторювати відомі слова французького короля Людовіка XIV: «Держава – це я». Часто на офіційному, побутовому рівнях, різних телешоу та дискусіях від політиків, очільників влади, соціологів можна чути, що головним для людей є робота, зарплата, хліб і до хліба. Правда, нині головною цінністю є мир. Заперечувати важливість цього не варто, але не хлібом єдиним і роботою значиме суспільне й індивідуальне буття. Бо навіть удоволена ситість, непомірні статки не вирішують важливої універсальної цінності – збереження людського в людині. Адже обабіч залишаються почуття гідності (особистої, національної, державної), духовної свободи, громадянських прав, можливості для реалізації особистісних інтересів і творчого потенціалу. Коли суспільство позбавляє себе громадянськості, духовності, гідності то це – рабське суспільство, волюючи бачити й мовчазно сприймати наруги сильних світу цього. Подібний стан соціального спокою та притупленої гідності веде до застійних явищ у сферах матеріального життя, ідей, світоглядних і моральних цінностей, відбирає в народі енергетику творчого духу. Цей стан, як засвідчує історична практика, посилюється, коли народ втрачає свою національну й етносамобутність, особливо в культурній сфері. Добре усвідомлюючи причинно-наслідкові зв'язки соціокультурного процесу в глобальному світі, взаємозалежність економічних, політичних, соціальних систем, екологічного й етнічного середовищ, що призводить до уніфікації буття та цінностей, варто визнати, що національна культурна спадщина і традиція залишатимуться актуальною своєрідністю

глобальної трансформації. Адже вона для кожного народу є тим фактором, який слугує його безпеці, збереженню й розвитку. Етнокультурність не просто визначає ідентичність, виокремлює від «інших» своєрідні ідеали, духовні й культурні набутки, але й наділена здатністю вносити своє «Я» в загальнолюдську спадщину, збагачуючи її.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що жодному з народів, етносів не вдається уникнути універсальних впливів на його культурне, політичне, мовне, освітнє, релігійне соціосередовище, вносячи певні якісні зміни в характеристики ідентичності особистості. Соціально-культурне довкілля, у якому знаходиться народ, піддається сильним і мобільним інтервенціям глобальних трансформацій. А отже, ці процеси активно й по-різному впливають на свідомість, ментальність суспільства й особистості. Найперше, до найбільш негативного та мало творчого стану етносвідомості можна віднести ту групу людей і народів, які втратили свої етнічні витоки, культурну спадщину та історичну пам'ять. Без власних ціннісних орієнтирів у таких «найкращі» шанси розчинитися у світовому соціокультурному просторі, адже відбувається руйнація етнокультурної ніші та втрачаються історичні корені. Ослаблений національний імунітет є сприятливим підґрунтям як для дії зовнішніх денационалізаційних чинників, так і для внутрішніх маргінальних процесів, які послаблюють та уніфікують особистісні й суспільні етноцінності, формується нестійка емоційно-почуттєва сфера, розмиваються традиційні установки. По-друге, Я-образ етноособистості може зберігатися, але знаходитися безперервно на межі впливів, діалогу, взаємозв'язків з іншими етнокультурними середовищами, що уможливорює як споживання культурних надбань «інших», роблячи конкретний етнос, людину адаптивнішими й сильнішими, так і зобов'язує в умовах конкуренції культур удосконалювати власну націотворчість. По-третє, особистість, етнос, нація відносяться до розвинених етнокультур, які, як правило, підсилюються сильними політичними системами. Ці етногрупи здатні витіснити, асимілювати, збагачувати культурою слабших, а також на правах сильнішого поглинати й поневолювати слабшого.

Трансполуючи цю закономірність на українську дійсність, можна стверджувати, що українство перетворилося б на подібну безлику масу, якщо брати до уваги перший варіант, навіть за умови матеріальної задоволеності, комфортності, тепла й добра, коли б утратили Шевченкове слово, рідну мову, віру, культуру й правду історії, коли б ідеальне, ірраціональне, духовне начало перестало поціновуватися. Адже саме

Істина великого Духу, національна гордість, ідейність, патріотизм, а не меркантильність, спонукали на випускних вечорах і урочистих лінійках в окупованому Криму, приурочених завершенню 2013/2014 н.р., учням окремих українських шкіл і гімназій одягнути вишиванки та співати Гімн України. Безперечно, якби гуманітарна, освітньо-культурна політика України за останні два десятиліття в Криму була по справжньому державною, то народилися б не дві (Сімферопольська і Севастопольська № 5) українські гімназії, а практично в усіх великих населених пунктах, які б ставали осередками національного життя, виховання духу нації. Але політична «неохайність» характеризувала відношення владних чинників до українськості у галузях культури, книговидавництва, ЗМІ, історично-культурних пам'яток, мовної політики. Бо навіть не гноблення народу в усіх його проявах є найбільш ганебним явищем і гріхом, а той стан зневіри та збайдужілості, коли народ віддає на поталу власну ідентичність, коли українці перестають хотіти бути українцями. Що з нами відбулося? У 1666 році відомий історик Османської імперії Е. Челебі, провівши дослідження в Криму, писав, що тут проживає 920 тис. українців, із них 200 тис. дітей і 120 тис. жінок (жодної згадки про росіян чи московитів. Зазначене (авт.) до теми «про исконную русскость» кримської землі!?). У 2001 році результати перепису населення Криму зафіксували вже лише 567 тис. українців, при цьому майже не хвилювало офіційні особи, а куди за кілька десятків років подівалося більше 300 тис. українців, чому не дано було за роки незалежності політико-правової оцінки депортації 200 тис. українців з Криму в 1944 р., чому менше одного відсотка дітей, учнів, студентів виховувалися і навчалися українською мовою (державною!)? То що ж з нами відбувається вже в періоди існування власної державності, не списуючи втрачене й загублене лише на денаціоналізацію, колонізацію, на імперії та гніт чужоземців? Чого нині найбільше потребує людина, народ? Серед багатьох чинників за своєю значущістю варто виокремити цінності духовності, державної єдності й моральної сили народу. Головний шлях до цього проходить через виховання. Але мусимо усвідомити, що, навіть, коли осягнемо, як доконаний факт, спільність історичної долі, то для розвитку та зміцнення нації необхідна, першочергово, ще і спільність виховання (громадянського) на основі об'єднуючої ідеї, духовної та національної консолідації. Причому процес виховання народу повинен бути визнаним як найголовніший пріоритет. Демократія, права людини, свобода слова мають визначати сутність державного й суспільного буття. Виховні освітні технології будуть малоефективними, якщо соціокультурне

середовище продовжуватиме втрачати базові морально-етичні підвалини. Бо важко йти «туди, де люди творять світло / І ставлять хрест на темне і святе» – писав В. Симоненко [2, 211]. На жаль, у рейтингу свободи слова за 2014 рік Україна посіла тільки 127 місце між Колумбією та Афганістаном («Репортери без кордонів»). Але знаймо, як тільки влада, народ, маючи суверенність, починають духовно, інтелектуально, соціально, політично лінуватися, жити напівправдою, вони втрачатимуть свою творчу активність серед інших народів, позбавлятимуться спочатку фактичної, а потім і юридичної власності, пізніше – духовності. Його територія, матеріальні й духовні багатства переходитимуть до тих, хто має сильнішу енергетику, є більш конкурентоспроможним. Такому народу дуже складно боротися із зовнішнім і внутрішнім злом, коли не формується власний національний космос, а на поталу сусідам, недругам і ворогам віддається те, що по праву і законах природи належить йому – національна культура, історія, мова, освіта, традиція, а то й власна територія. Безнадійною для такої нації є матеріальна допомога, щоб стати сильнішою, коли втрачена духовна основа, національна гідність. Матеріальній злиденності, говорив Монтень, допомогти неважко, злиденності душі – неможливо [3, 434]. Відновлену українську державність, цю велику народну цінність, велику силу й добро для народу треба вміло тримати в руках, а утримувати її дедалі буде важче, коли зволікатимемо або ігноруватимемо найголовніше – виховання нації.

І саме дух для виховання є початковою рушійною силою, яка властива всьому живому. Ним володіє кожен індивід, будь-яка людська спільність. Він відображає стан людини, її відчуття, настрої. Дух формує принципи життя, творчості, змагальності, енергію Людини, Народу, Нації. Людська сутність не може обходитися без духу, духовного, духовності, що є насправді не тілесним «організмом», проте характеризується дуже чітко окресленими вимірами, пов'язаними з розумом, самосвідомістю, волею, мотивацією, відчуттями. Це поняття з найдавніших часів ототожнювалося з основним питанням філософії. І хоча поняття духу різні системи тлумачать по своєму, починаючи від протиставлення його розуму (екзистенціалізм), визнання духу першоосновою світу (ідеалізм, спіритуалізм), ототожнення духу з мисленням (раціоналістичні філософські системи) і до біблійно-християнської традиції наповнення духу волею, особистісним абсолют, він залишається тією значущою величиною уваги, яка безперервно торкається широких сфер життєдіяльності людства – філософії, історії, педагогіки, психології, соціології, фізіології, політики, теології, мистецтва. Адже саме крізь призму

народного духу, знань і переконань людини, індивідуального й національного характеру, традицій, звичаїв і культури народів уможлиблюється більш об'єктивоване й адекватне сприйняття Світом і Людиною історичних трансформацій, духу часу. Тому яким би шляхом не творились і руйнувалися людські спільноти, змінювалися б кордони держав, народжувалися б інновації, вибудовувалися б взаємини в модельних системах – «людина-природа», «людина-людина», «людина-держава», «людина-світ», проблема духу й духовності залишатиметься найбільш важливою проблемою суспільного буття. Від того, яким буде внутрішній духовний стан Людини залежатиме значною мірою вектор світового, національного, особистісного розвитку, безпека і прогрес, ступінь виживання. Ця тема завжди хвилювала уми найвидатніших представників просвітництва. Засновник педагогічної науки, всесвітньо відомий чеський педагог Ян Амос Коменський зазначав, що недостатньо навчати їсти, пити, ходити, розмовляти, прикрашати себе одягом, адже все це слугує лише тілу, яке не є людиною, слугує для людини тільки хатиною. Її господар (розумна душа) знаходиться всередині: про нього варто турбуватися значно більше, ніж про зовнішню оболонку [4]. І хоча він не ідеалізував до абсолюту першооснову й первинність духу, духовного, проте його виховна теорія опиралася, передусім, на творення внутрішнього стану особистості, на морально-етичну силу людини. Недарма, будучи прихильником пансофічної школи, Я. Коменський прагнув, щоб пансофія, як загальна мудрість і всезнання [5, 340], сприяла саме духовному відродженню людства, збагаченню морального й інтелектуального потенціалу, позбавляючись душевбогості. Але для цього необхідно, якщо керуватись ідеями мислителя, дотримуватись кількох надважливих правил і норм. Найперше, слід бути свідомим і вмотивованим на високу оцінку значущості педагогічних традицій народу для суспільної виховної системи. По-друге, Педагог, Учитель має бути істинно народним, виховуючи «дітей» народу для народу, а тому він не може не бути патріотом рідної мови, культури, своєї землі. Головною вимогою до нього в умовах освіти «впродовж життя» – не лише любити, але й безперервно вивчати рідну мову, літературу, історію, творчість і традицію народу. По-третє, на всіх рівнях освіти, самоосвіти, педагогічної практики і дії формування особистості вчителя відбувається на народно-педагогічній, національно-педагогічній основі. По-четверте, влада, громадянське суспільство мусять нарешті переконатися, що немає більш великого, талановитого й розумного педагога, аніж народ. Бо й справді Я. Коменський, А. Дістервег, Г. Сковорода, К. Ушинський, Г. Ващенко, Б. Грінченко,

І. Гаспринський, В. Сухомлинський та багато інших стали великими педагогами, оскільки були народними, впроваджуючи в життя основоположні принципи культуро- і природовідповідності, народності, історизму. По-п'яте, категорії моральності, духовності ні за яких умов не можна заглушувати реально-прагматичною, технократичною освітою, а честь, совість, національні ідеали відтісняти на узбіччя навчально-виховного, суспільного процесу. Давня народна мудрість застерігає та нагадує новим младореформаторам і модераторам від освіти, що той, хто є успішним у науках, але відстаючий у моралі, той, передусім, відстаючий, аніж успішний.

К. Ушинський нагадував, що видатний розумовий розвиток не є гарантією та передумовою високої індивідуальної чи суспільної моралі, а тому якби гоголівський Чічков мав знання, то був би ще більш небезпечним, ніж змальований у «Мертвих душах». Для особистості необхідна цілісність духовно-моральних, вольових, інтелектуальних якостей, а моральна складова має стати головним завданням виховання. І коли на загальносуспільному чи індивідуальному рівнях пропонується і продукується «духовне ледарство» (І. Франко), то очевидно, що цим самим твориться злочин проти гуманності, людяності. Бо духовні лінощі, неробство є «творцями» зла. За таких умов принцип людиноцентризму втрачає свою живучість. Подібна особистість здатна сприйматися біологічно, психологічно, соціально, але аж ніяк не духовно. Саме духовна сила дарує людині свободу, творче натхнення, вселяє благородні почуття, формує гідність, моральність, правдивість, громадянську свідомість і відповідальність. І як тільки держава, суспільство, школа, сім'я, особисто людина заслонили матерію, хліб від духу, книги, пісні, поезії буття, то знаймо – це шлях моральних лінощів, коли душа запливає тілом, людина перестає бути носієм духу. Очевидно, таких є чимало, гадаю, етичні й естетичні почуття яких потребують особливого догляду. Чим менше вмотивованих бажань і потреб для їхнього зростання, тим сильнішатимуть припливи збайдужілості, егоїзму, нетолерантності, агресії до найбільшого суспільного багатства – людського капіталу, зменшуючи любов один до одного, до Батьківщини, до Людства. Але суспільство, світ потребують не просто людини, а «правдивого живого чоловіка» з «духом, що тіло рве до бою», з громадянською позицією, із свідомою морально-етичною дією, що стимулює прогрес, національний потенціал. Індивід мусить мати свою етичну, світоглядну спрямованість, а держава, громадянське суспільство мусять не послуговуватися розмитими, чужими для національного єства

цілями й вартостями, що, на жаль, притаманно українському соціокультурному простору. Часто це призводить до національного й морального інфантилізму, хворобливої недорозвиненості в гідному ставленні до власної ідентичності народу, держави, мови, культури. У свій час видатний педагог, письменник, громадський діяч Б. Грінченко про такий стан національної свідомості писав:

Ще не вмерла Україна,
Але може вмерти:
Ви самі її, ледачі,
Ведете до смерті!

Отже, не давати ледарювати власній душі, не кидати роботу для рідного краю, – зазначав він, – і піти на роботу до його гнобителів..., що є справжньою цілковитою зрадою [6, 107]. Чи є потреба звертатися час від часу до творчої національної спадщини, ідей, ідеалів українських просвітників? Так. Бо в контексті сучасних реалій, військової інтервенції на українську землю, модернізації з боку Росії етноцидної політики до українськості й українства, зради політичним олігархатом інтересів народу та держави вони є дуже актуальними. На тлі загального патріотичного злету, громадянської відповідальності народу не можна не бачити духовно, політично, ідейно, морально зіпсутих, із запропашченими душами запроданців, збайдужілих і україноненависників, яким, напевно, так судилося долею, писав Тарас Шевченко: «В багні колодою гнилою/ Валятись, старітись, гнить»[7, 604].

Хто і звідки вони – «п'ятиколонники», манкурти, імперські могікани, псарі й царі, «раби незрячії, сліпії». Чому їх в Україні так багато? Далеко не всі вони зайди, а «свої», доморощені, далеко не всі вони зайдиголови, бо здебільшого думають, мислять і діють розсудливо, свідомо, зухвало. Вони мають освіту, навіть освіченість і вихованість, але не мають доброї дотичності й суголосності з Україною, бо відсутнє її духовне сприйняття. Це надзвичайно складна й важка ноша для українського поступу. Очевидно, значна її частина – спадок історичного минулого. «І не мавши такого спадку, не матимеш і упадку» – говорить народна мудрість. Але, на превеликий жаль, Україна впродовж сотень років бездержавності, політичного, національного й соціального пригнічення була позбавлена належним чином творити єдиний здоровий соціум, національно свідому історично усталену людську спільність, борячись за виживання. Різні держави, імперії, різні геополітичні інтереси, різні культурні та світоглядні цінності унеможлилювали

реалізацію пріоритетів, характерних для націєтворення, як: єдність, консолідація, ідентичність, націокультурність. Отже, зазначений фактор діяв і продовжує впливати достатньо негативно на ментальність, самосвідомість, національну й державну гідність чималої кількості громадян країни. Зовсім мало ймовірно, що за таких умов, недавно декларативно озвучені чільниками держави «демократичні» заяви про право визначатися громадам щодо статусу й режиму функціонування мов зокрема і державної, церкви, національних героїв, інформаційної політики здатні в найближчій перспективі загоїти наболіле й консолідувати націю. А за відсутності чітко окресленої національної ідеї, спроможної виконувати цю продуктивну функцію, зробити це не вдасться. Нагальною потребою для Української держави та суспільства, синтезувавши кращі громадянські, наукові, творчі, політичні, правові сили й ідеї, сформувані Стратегією гуманітарної політики, квінтесенцією якої має стати Українська національна ідея. У протилежному випадку доведеться пролонговувати й законсервовувати для українських реалій і перспективи попередню напівколоніальну політику у сферах культури, мови, освіти, церкви, інформації, суспільного виховання та інших державотворчих секторах. Тому нині вихідним положенням, яке не потребує доказів, є Праця по творенню двох сутнісних суспільних величин.

Стосовно освіти, як найбільш продуктивної сфери суспільного життя, де безперервно формується людський капітал, його якість, то найбільш точно й містко зазначений пріоритет був визначений на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти (2001 р.), який схвалив Національну доктрину розвитку освіти. У розділі «Національний характер освіти і національне виховання» зазначалося, що «освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури Українського народу»... [8, 140]. Ця органічна складова освіти, без якої неможливо виховувати громадянина й патріота, попри всі модерністські течії, реформи, зміни політичних режимів, не може відкидатися на узбіччя суспільних процесів. Такий підхід не лише не суперечить, але й природно доповнює значущість і сприйнятність світової культури, загальнолюдських надбань в інтелектуальних, моральних, художньо-естетичних, екологічних, духовних вимірах. Але для будь-якої національної освіти, а, особливо, для української, яка зазнавала впродовж тривалого історичного періоду денационалізаційних утисків, подібний шлях без власного «Я» є згубним і контрпродуктивним. Ігнорування парадигми української національної

ідеї в змісті освіти унеможливить її роль і місце як визначального чинника політичної, соціальної, духовної життєдіяльності суспільства. Великою ілюзією, оманливим уявленням є намагання багатьох очільників, теоретиків і педагогічних практиків вибудувати модель освіти поза ідеєю. *Idèa* (гр.) – образ, поняття, уявлення в академічному словнику української мови (2012 р.) серед багатьох означень трактується таким чином, що вона, передусім, відображає дійсність у свідомості конкретної людини, її ставлення до навколишнього світу, є основним істотним принципом світогляду й переконання [9, 396–397]. Український, як і кожен інший народ, має сприймати це поняття не в контексті «всесвітності», «вселюдськості», а, насамперед, крізь призму національних цінностей, власної культури. Світова педагогічна класика (Я. Коменський, А. Дістервег, К. Ушинський) вбачали розвиток Людини, Народу не інакше як з опертям на культуру, традицію власного народу. А ідея й принципи культууро- та природовідповідності, народності їхньої спадщини чітко увиразнюються в національних освітніх системах багатьох розвинених країн. Такий підхід видається логічним і закономірним, адже ідея живе не тільки в ідеалістичній філософії, але й у практичній політиці державотворення, оскільки слугувала для багатьох причиною, мотивацією, джерелом історичного розвитку, гарантом «довголіття» нації. Проте Україна, яка останні століття, не маючи державно-політичної самостійності, розділена між імперіями, а пізніше опинившись у складі найбільш тоталітарної держави сучасності – СРСР, була в значно більшій мірі позбавлена можливості культивувати власну ідею, «зробити себе» і своїми очима бачити світ. Цей шанс було отримано, передусім, у політично-правовому сенсі, з початку здобуття незалежності 1991 року. Тому впровадження української ідеї у свідомість, помисли нації відбувається вже в якісно інших умовах. Але її загальнонаціональна сприйнятність можлива лише на основі вихованості в громадянському й патріотичному дусі кількох поколінь, які усвідомлять цінності національної гідності, самоповаги, здолавши викривлену уяву про власну культуру, мову, історію, традицію, державу – Україну. Отже, для цього необхідна послідовна політика держави у сферах освіти, виховання, сім'ї та школи, інформації, бо звільнення від негативних етнічних почуттів другорядності й провінційності має відбуватися через найвищий статус офіційної підтримки. За таких передумов формуватиметься не тільки національна еліта – «передні» ряди суспільства, його самосвідомість, але й успішно

трансформуватиметься національна ідея згідно викликів і ризиків сучасного глобального світу. Більше ста років тому відомий просвітник і педагог С. Сірополко, аналізуючи «лихе становище українського народу», писав, що відповідь слід шукати в тому факті, що в Україні немає національної школи... [10, 4]. Реформуючи безперервно освіту, найважливішим завданням у цьому контексті є якісні зміни в її змісті. Важливо при цьому враховувати як правові, технологічні, інформаційні, структурні, кадрові аспекти й концепти, так і, особливо, культурологічні, етнонаціональні, громадянські, які займають чільні місця в зарубіжних освітньо-виховних системах. У свій час К. Ушинський, подорожуючи по Європі й вивчаючи там освітній досвід, так, дещо заздрісно, описував побачене: західній людині завжди властиві знання по свою вітчизну, людина західна, не тільки освічена, але й напівосвічена, завжди краще із своєю мовою, історією, географією, естетикою, політикою, фінансовим становищем, зі своєю батьківщиною. До тих пір, – писав він, – допоки ми не знаємо своєї батьківщини й допоки це знання не розповсюдиться серед народу, ми будемо бідними й невігласами [11, 333].

Висновки. Тому намагання реформувати, іноваційно осучаснити нинішню українську освіту не матимуть сенсу й результату, коли, поперше, її зміст не опиратиметься на класичні педагогічні принципи культуро- та природовідповідності, народності, людиноцентризму. По-друге, ніколи, ні за яких обставин держава, громадянські інститути, освітні установи не повинні позбавляти суспільство і школу національного ґрунту, «українського народного духу» (М. Максимович, ректор Київського університету, вчений-просвітник). По-третє, українцям, обравши європейський шлях розвитку, формуючи нову культурно-освітню політику, слід добре засвоїти правило й норму європеїзму – неможливо вважати себе європейцями, не залишаючись при цьому німцями, французами, італійцями, поляками..., поцінуючи свою мову, національну культуру, історичну традицію. Щоб бути гідним громадянином світу, варто, насамперед, бути гідним українцем, достойним сином свого народу. По-четверте, особливої уваги з боку держави й суспільства потребує вдосконалення культурно-освітньої, інформаційної, правової політики для утвердження авторитету, зокрема й для національних меншин, української державної мови – найважливішого духовного, політичного, соціально-культурного чинника народу, пам'ятаючи сказане О. Потебнею, що мова не засіб позначення думки, а засіб її створення. По-п'яте, Україна мусить, передусім, виховати Вчителя, Педагога – гідну особистість із високою

культурою і самоповагою до свого «Я», свого народу, Батьківщини, який би став загально визнаним повчальним прикладом для наслідування й тоді б, нарешті, запрацював великий педагогічний принцип.

Пам'ятаймо апостольське слово, – писав П. Куліш, – «Духа не угашайте». Не гасімо його самі в собі, тоді ніхто його не вгасить... [12].

ЛІТЕРАТУРА

1. Дейвіс Норман. Європа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Ткачук, О. Коваленко.– К. : Вид. С. Павличко «Основи», 2006. – С. 1153.
2. Симоненко В. А. Повернення / В. А. Симоненко // Твори : У 2-х томах. – Т. 1. – Черкаси : Брама-Україна, 2004. – С. 211.
3. Монтень М. Опыты. Изб. эссе/ Мишель Монтень. – М. : Эксмо, 2008. – С. 434.
4. Коменський Я. А. 17правил виховання [Електронний ресурс] / Я. А. Коменський. – Режим доступу : <http://www.pravmir.ru/yan-amos-komenskij-17-pravil-uspeshnogo-vospitaniya>.
5. Український педагогічний енциклопедичний словник. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – С. 340.
6. Українська афористика. – К. : Просвіта, 2001. – С. 107.
7. Шевченко Т. Г. «Колись, дурною головою» / Т. Г. Шевченко // Кобзар. – К. : Вид. центр «Просвіта». – С.604.
8. II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – К., 2002. – С. 140.
9. Словник української мови. – К. : «Просвіта», 2012. – С. 396–397.
10. Сірополко С. Школа і книжка / С. Сірополко // «Світло». – Вид. «Укр. учитель». – 1910 р. – Кн. четверта. – С. 4.
11. Ушинський К. Д. Из отчета о командировке за границу / К. Д. Ушинский // Изб. пед. соч. – Учпедгиз, 1945. – С. 333.
12. Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції (Худ. поезія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrlife.org/main/evshan/kulish.htm>

РЕЗЮМЕ

Филипчук Г. Г. Духовное и нациокультурное в содержании образования.

В статье рассматриваются проблемы и задачи относительно приоритетов культурно-образовательного развития общества в контексте современных реалий Украины. Анализируются подходы, направления, модели образовательной политики в соответствии зарубежного и отечественного опыта, акцентируя внимание на приоритетном внедрении педагогических принципов культурно,- природосообразности, народности. Освещается значимость украинской национальной идеи, ценностей культуры, государственного языка, искусства, истории, традиции, отечественного духовного наследия для совершенствования содержания образования, гражданского воспитания. Актуализируется согласно нынешних условий место и роль украинского педагога в системе общественного воспитания, важность для духовного, морально-этического и гражданского роста личности современных примеров поведенческих норм и поступков для подражания.

Ключевые слова: *Дух, идея, гражданское общество, свобода, язык, национальное образование, государство, европеизм, человекоцентризм, природосоответствие, культуросоответствие, Украина, ценности.*

SUMMARY

Filipchuk G. Spiritual and natio-cultural in the educational content.

The article considers the challenges on the priorities of cultural and educational development of the society in the context of current realities of Ukraine. The approaches, trends, models of education policy under foreign and domestic experience, focusing on priority implementation of pedagogical principles of culture and nature-compliance, nationality are analyzed.

In the world community awareness and understanding of the importance of democratic and civic education, providing all of the complex political civil liberties, social and economic rights are formed. The governments, state tried to avoid threats to social apathy, aggression, historical fatalism and social cataclysms, recognizing that the presence of modernized institutions making the most democratic laws and Acts cannot guarantee harmonization of public relations.

The article highlights the importance of Ukrainian national idea, values, culture, state language, art, history, traditions, national spiritual heritage to improve the content of education, civic education.

The efforts to reform and modernize the current Ukrainian education will have meaning and outcome when firstly, its content does not abide in classical pedagogical principles culture and nature-compliance. Secondly, under any circumstances, the state, the civil institutions, the educational institutions should not deprive society and national school ground. Thirdly, Ukrainian selecting European way of forming new cultural and educational policies should learn the rules and regulations of Europeanism. To be worthy citizen of the world, it is necessary first of all to be worthy of Ukrainian, worthy son of its people. Fourth, the special attention of the state and society needs improving cultural and educational, informational, Legal Policy for approval authority, in particular for national minority of the Ukrainian state language. Fifth, Ukraine should educate a teacher-educator – a decent person of high culture and self-respect to his «I», its people, homeland.

The place and role of the teacher in the Ukrainian system of public education, the importance of spiritual, moral, ethical and civic stature of the individual examples of modern behavioral norms and actions to follow are updated in accordance with current conditions.

Key words: *the spirit, the idea of civil society, freedom, national community, state, Europeanism, human-centrism, culture and nature-compliance, Ukraine, values.*